

ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РИМСЬКІЙ РАБОВЛАСНИЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Джуган В. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Як відомо, в основі права романо-германського типу правових систем лежить римське право, в тому числі як джерело формування інституту юридичної відповідальності. Слід відмітити, що питанню системи римського права та законодавства, в тому числі окремих її галузей та інститутів, присвячені праці таких вчених-правознавців, як: Л. М. Баранова, В. І. Борисова, Ю. А. Задорожний, Ю. О. Заїка, Р. А. Калюжний, В. С. Макарчук, І. Д. Мудрак, В. І. Орленко, О. А. Підпригора, В. М. Сотниченко, В. В. Сухонос, Є. О. Харитонов, Н. М. Хома тощо.

Науковці вважають, що розвиток римського права та інституту юридичної відповідальності пройшов наступні етапи: архаїчне (квіритське) право; передкласичний (або докласичний), класичний, післякласичний (або посткласичний) та юстиніанівський періоди. Зупинимось на функціях та принципах юридичної відповідальності на кожному етапі.

1. В архаїчний (квіритський) період розвитку права (753–367 рр. до н. е.) в межах патріархальної римської общини було зароджене римське право. На початку періоду звичаї були єдиним джерелом права, яке регулювало життя общини (суспільно-корисні, шлюбно-сімейні відносини). Вони поділялися на родові та общинні. Звичаям підпорядковувалися усі, тому що вони виконували виховну (повага до громадської думки) та охоронну функції (за їх недотримання карали зауваженням, загальним осудом, вигнанням з общини, стратою – тобто застосовувалась певна відповідальність). Існували також звичаї, створені жерцями (*commentarii pontificum*), сенатом та магістратами (*commentarii magistratuum*), а з появою держави частина їх збереглася та вони забезпечувалися державним примусом, з них сформувалося звичаєве право, тлумачами і зберігачами якого були жерці [1, с. 163]. Бачимо, що звичаї в даний пе-

ріод були усним джерелом римського права, яке забезпечувало позитивну та негативну юридичну відповідальність римлян.

Ще одним джерелом права римської держави у архаїчний період були закони (Lex), які приймалися Народними зборами, ініціаторами яких були, як правило, магістрати, які з цією метою їх і скликали. Насамперед, вони регулювали приватні, рідше, публічні правовідносини, тому мова йде про цивільну та кримінальну відповідальність. Загальновідомо, що першим систематизованим записом звичаїв загальнообов'язкового характеру були «Закони XII таблиц» (451–450 рр. до н. е.), які були викладені на вимогу плебеїв, але відображали інтереси патриціїв та діяли впродовж всього царського та республіканського періоду.

Відомо, що на початковому етапі свого розвитку примітивне право покладало на особу тягар відповідальності незалежно від її вини, достатньо було причинного зв'язку між дією та шкодою або самої лише забороненої дії. На думку науковців відповідальність пов'язувалася тоді з фактом заподіяння шкоди та ні в якій питанні суб'єктивної винуватості примітивне право не вдавалося [2, с. 283; 3, с. 64; 4, с. 15].

Отже, джерелами права цього періоду були звичаї, правові звичаї, царські закони, закони. Юридична відповідальність виконувала регулятивну, охоронну, каральну та компенсаційну функції та проявлялася в позитивному та негативному аспекті відповідальності римлян. Принципами юридичної відповідальності були: формалізм, суворість, традиційний характер. Джерела права архаїчного періоду свідчать про те, що за галузевим принципом вона поділялася на цивільну та кримінальну відповідальність.

2. Передкласичний (преторський) період (367–17 рр. до н. е.) розвитку права характерний переходом до світського права з пріоритетом правотворчості магістратів і судової практики. Ритуальні норми змінюються на правові. Праву даного періоду характерні такі риси: відокремлення права від інших соціальних норм; виділення судової гілки влади; виділення 3 підсистем римського права (цивільного, преторського та права народів); переважаюче значення магістратів у формуванні матеріальних і процесуальних норм права; розширення суб'єктів права за рахунок іноземців.

Юридична відповідальність виконувала регулятивну, охоронну, попереджувальну та компенсаційну функції. Принципами юридичної відповідальності були: справедливність, раціональність, доцільність, законність, обґрунтованість. Джерела права передкласичного періоду свідчать про те, що за галузевим принципом вона поділялася на цивільну, кримінальну та міжнародну відповідальність.

3. У класичний період розвитку права (17 р. до н. е. – 284 р. н. е.) високого рівня розвитку досягає наука та юридична практика, що забезпечило формування структури, змісту та розуміння норм, інститутів і принципів права. Джерелами права в цей період були постанови Сенату та діяльність юристів; удосконалились інститути цивільного, кримінального та інших галузей права.

Очевидно, що праву класичного періоду характерні: цілковита відмова від формалізму обрядів; запровадження єдиного формулярного судового процесу; спрощення процесуальних форм здійснення судочинства; високий рівень розвитку юриспруденції та її вагомий вплив на право; самостійність, чіткість і лаконічність приписів права; зв'язок юридичної науки з принципом; розроблення універсальних норм та інститутів для врегулювання різних правовідносин; рецепція кращих досягнень права інших народів. В теорії та практиці застосування юридичної відповідальності суттєвих змін не було.

4. Післякласичний період розвитку права (284–476 рр. н. е.) починається наданням римського громадянства всьому вільному населенню імперії у 212 р. на основі едикту

імператора Каракали. Втрачає значення поділ приватного права на цивільне, преторське та право народів. Римське право стає замкненою правовою системою, призначеною для обслуговування потреб конкретного рабовласницького суспільства [5, с. 15].

Перші спроби систематизувати римське право були зроблені римськими юристами, а саме у 295 р. був складений кодекс Грегоріана, названий на честь укладача, який проіснував аж до 528 р., коли у Візантії (Східна Римська імперія) імператором Юстиніаном був укладений новий кодекс. Таким чином, праву післякласичного періоду характерні такі особливості: розроблення єдиної системи права для вільного населення держави; постанови імператора стають домінуючим джерелом права; виконавчої та судової влада зосереджується в руках імперських чиновників; відбуваються перші спроби кодифікації права. Застосовується цивільна та кримінальна відповідальність.

5. Юстиніанівський період розвитку права (527–565 рр. н. е.) характерний відродженням права та юридичної науки класичного періоду. Влада відштовхується від спадковості наукових традицій, відновлює класичну логіку багатьох норм та інститутів і на цій основі видаються закони, призначені для вирішення нових правових ситуацій. Під контролем держави здійснюється масштабна кодифікація і систематизація права, що завершує процес творення єдиного універсального права для всього вільного населення імперії [5, с. 15].

Найважливішою кодифікацією римського права є кодифікація східноримським імператором Юстиніаном (527–565 рр. н. е.), яка передбачала збір, опрацювання, усунення архаїзмів, застарілих, недіючих джерел, пристосування права до сучасних потреб. Юридична відповідальність виконувала регулятивну, охоронну, каральну та компенсаційну функції; принципами її побудови були: справедливість, раціональність, доцільність, законність, обґрунтованість, гуманізм; за галузевим принципом вона поділялася на цивільну, кримінальну, міжнародну та дисциплінарну відповідальність.

Таким чином, бачимо, що до етапів розвитку римського права та інституту юридичної відповідальності належать: архаїчне (квіритське) право (753–367 рр. до н. е.); передкласичний (преторський) період (367–17 рр. до н. е.); класичний період (17 р. до н. е. – 212 р. н. е.); післякласичний період (212–476 рр. н. е.); юстиніанівський період (527–565 рр. н. е.). На кожному етапі юридична відповідальність виконувала функції та базувалася на принципах відповідно до загального розвитку права.

Література:

1. Хома Н. В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти / Н. В. Хома. – Львів: Новий світ, 2008. – 480 с.
2. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права: учебник / И. А. Покровский. – М.: Статут, 2013. – 351 с.
3. Tunc A. The Proper Place of Fault in a Modern Law of Tort / A. Tunc // International Encyclopedia of Comparative Law. – Vol. 11: Torts. – Brill: Martinus Nijhoff Publishers, 1983. – P. 63-86.
4. Цельникер Г. Ф. Вина в российском праве (общетеоретический и исторический аспекты): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Г. Ф. Цельникер. – Самара, 2004. – 235 с.
5. Задорожний Ю. А. Основы римского частного права: курс лекций / Ю. А. Задорожний. – К.: Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2009. – 92 с.